

Kırgızistan'ın 'Renkli' Devrimi: Demokrasiye Geçiş mi, Küresel Rekabet mi?

Yılmaz Bingöl*

Özet: Bu çalışma, Mart 2005'te meydana gelen Kırgızistan'ın renkli devrimini analiz etmeyi amaçlar. Kırgızistan, kendi jeo-kültürel çevresiyle karşılaştırıldığında, devrim öncesinde, bölgenin en demokratik ülkesi olmasından dolayı; bu devrimi sadece "özgürlük ve demokrasi" retoriğiyle açıklamak yetersiz olacaktır. Bu yüzden; bu çalışma, Kırgız devriminin, bu ülkedeki demokrasi eksikliğinden ziyade, ABD ve Çin-Rusya arasındaki bölgesel rekabetle ilişkilendirilerek daha iyi anlaşılabilceğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda, çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Demokrasi kavramı üzerine kısa bir nottan sonra; birinci bölüm, genel olarak Orta Asya'nın anti-demokratik doğasını yansıtacaktır. İkinci bölümde, Avrasya jeopolitiğinde ABD ile Çin ve Rusya arasındaki rekabet ön plana çıkarılarak, ABD'nin Kırgız devriminde oynadığı rol ile ilgili kanıtlar ortaya konulacaktır. Çalışma, Kırgız devriminin bölgede bir domino etkisi doğurma ihtimallerinin değerlendirildiği bölümle sonlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Siyaset, demokrasi, geçiş süreci, devrim, Kırgızistan, Orta Asya

Giriş

Gürcistan'daki, "Gül Devrimi" ve Ukrayna'daki "Turuncu Devrim"e, Mart ayında eski Sovyet Cumhuriyetlerinden Kırgızistan'da gerçekleşen yeni bir "renkli" devrim eklendi. İlk turu 27 Şubat ve ikinci turu 13 Mart'ta yapılan iki turlu Parlamento seçimlerinin ardından, meclise sadece birkaç milletvekili gönderebilen Kırgız muhalefeti, seçimlerde yolsuzluk yapıldığı iddiası ve daha fazla özgürlük ve demokrasi talepleriyle 24-25 Mart 2005 tarihlerinde gerçekleştirdikleri sokak eylemleri neticesinde Askar Akayev'i devirerek "renkli" devrimin son halkasını oluşturdular. Tüm bu devrimlerin ortak yönü, mevcut yönetimlere başkaldıranların "özgürlük ve de-

* Doç. Dr. Yılmaz Bingöl Kocaeli Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde öğretim üyesidir.

2 Yılmaz Bingöl

mokrası” retoriği üzerine muhalefetlerini bina etmeleri ve Batı, özellikle Amerika, yanlış bir siyaset anlayışına sahip olmalarıydı.

Batı’da bu tür devrimlere “renkli” isimler vermek aslında bir alışkanlık. Batılı siyasi ve akademik çevrelerin, Huntington’ın “üçüncü demokrasi dalgası”nın başlangıcını oluşturan 1974 yılında Portekiz’de gerçekleşen devrimi “Karanfil Devrimi” olarak adlandırmasından bu yana, Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte eski Sovyet Cumhuriyetlerinde gerçekleşen devrimleri de Huntington’ın “üçüncü demokrasi dalgası”nın devamı olarak algıladıkları anlaşılıyor. Diğer bir deyimle, “üçüncü demokrasi dalgası”nı oluşturan ülkelerde gerçekleşen hareketleri “renkli” isimlerle adlandırmanın Batı’da bir gelenek halini almaya başladığı görülmektedir.

Gürcistan ve Ukrayna’da gerçekleşen “renkli” devrimlerle birçok yönden benzerlik gösteren Kırgız devrimi, ilk iki devrime göre daha karmaşık bir seyir izledi. Öncelikle daha planlı gerçekleşen Gürcistan ve Ukrayna devrimlerine bir isim bulmakta Batı medyası pek zorlanmazken, Kırgız devrimine hala yegane bir isim bulunamamıştır. Gürcü devrimine “Gül Devrimi” ve Ukrayna devrimine “Turuncu Devrim” adını hemencecik veren Batı medyası, Kırgız devrimini önceleri “Lale Devrimi” daha sonra da “Sarı Devrim” ve “Limon Devrimi” gibi isimlerle tanımlamaya başladılar. Gürcistan ve Ukrayna’da muhalefeti yönlendiren bir lider devrim kahramanı olarak ön plana çıkarken, Kırgızistan’da muhalefetin muhalefete öncülük eden tek bir lider söz konusu değildi. Gürcistan’da Mihail Saakaşvili ve Ukrayna’da Viktor Yuşenko ülkelerindeki devrimin mutlak liderleri olarak ön plana çıkarken, Kırgızistan’da devrimle özdeşleşen lider sayısı en az dörttü: Eski Başbakan Kurmanbek Bakiev, Dışişleri Eski Bakanı Roza Otunbayeva, Emniyet eski Genel Müdürü ve Ulusal Güvenlik eski Başkanı Feliks Kulov ve eski Milletvekillerinden Azimbek Beknazarov. Belki de bu keşmekeşliği birazcık olsun dağıtmak için, muhalif Kırgız liderler, Kurmanbek Bakiev’in geçici devlet başkanı olarak atanması ve Haziran’da yeni bir devlet başkanlığı seçimi yapılması konusunda mutabakata vardılar.

Kırgızistan’daki devrimin bugüne kadar gerek medyada ve gerekse de akademik çevrelerde “demokrasi ve özgürlük” retoriği çerçevesinde açıklanıyor olması doğrusu şaşırtıcıdır. Küresel ölçekte düşünüldüğünde, Askar Akayev dönemi Kırgız demokrasisi elbetteki çok ciddi eksiklikler taşımaktaydı. Demokrasinin konsolide olması bir yana, Kırgız demokrasisi küresel ölçekte vasatın dahi çok altındadır. Fakat, bir ülkenin siyasal sistemi ancak kendi jeo-kültürel çevresiyle karşılaştırılıp değerlendirilebilir. Dolayısıyla, Kırgız demokrasisini de kendi kültürel çevresi olan Orta Asya’daki diğer ülkelerle karşılaştırmak daha objektif ve haklı bir yaklaşım olacaktır. Kırgızistan, Orta Asya’nın diğer Türki Cumhuriyetleri bağlamında değerlendirir-

Kırgızistan'ın 'Renkli' Devrimi: Demokrasiye Geçiş mi, Küresel Rekabet mi? 3

lirse, ciddi eksikliklerine rağmen, diğer ülkelere göre, demokrasi, insan hakları ve özgürlükler konusunda çok daha gelişmiş bir ülke olarak değerlendirilebilir.

Aynı şekilde, Kırgız lider Askar Akayev de, bölgedeki diğer liderlerle karşılaştırıldığında daha ılımlı ve reformcu bir kişiliğe sahiptir. Bu bakımdan, ne Kazak lider Nursultan Nazarbayev, ne Türkmen lider Saparmurad Niyazov, ne de Özbek lider İslam Kerimov'un, Akayev'e yetişmesi söz konusu değildir. Bu durumun, en azından 1990'lı yılların sonlarına kadar geçerli olduğu rahatlıkla söylenebilir. Son yıllarda, Kırgızistan'ın da bölgenin otoriter rejimler trendine katıldığı; demokrasi, hak ve özgürlükler bağlamında ciddi olumsuzluklar yaşadığı doğrudur; ancak, bu olumsuzlukların, bölgenin diğer otoriter rejimlerinin ölçüsüne hiçbir zaman yaklaşmadığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Son gelişmeler düşünülürse, muhalefetin var olması ve seçimlere katılması, halkın sokaklara dökülüp eylem yapabilmesi başlı başına demokrasinin göstergeleri değil midir?

O halde sorulması gereken soru belki de, muhalif hareketlerin çok daha otoriter olan Türkmenistan veya Özbekistan'da değil de, niçin Kırgızistan'da patlak verdiği şeklinde olmalıdır. Bu soruya verilecek yanıt, Kırgızistan'daki "renkli" devrimin aslında sadece bu ülkedeki demokrasi eksikliğiyle ilgili olmadığı, küresel rekabetle ve tabii ki küresel aktörlerin konjonktürel talepleriyle açıklanması gerektiği sonucuna götürecektir. Daha açık bir anlatımla, Kırgızistan'daki gelişmeleri George W. Bush yönetiminin 11 Eylül 2001 olayı sonrasında ortaya koyduğu genel siyaset ve bölgesel beklentileri bağlamında değerlendirmek doğru olacaktır. ABD'nin bu dönemde Orta Asya ve Orta Doğu'daki yegane beklentisi de, demokrasi ve özgürlüklerden ziyade, kendisine sadık ve bölgedeki politikalarını ve beklentilerini karşılayabilecek siyasal rejimler ve liderlerdir. Avrasya'da Rusya ile birlikte Çin'i de kontrol altında tutmak isteyen ABD için, aynı zamanda Çin ile sınırdaş olan Kırgızistan, bölgenin diğer ülkeleri gibi doğal zenginliklere sahip olmasa da, günümüz dünyasında en az onlar kadar önemli olan jeo-politik konumu itibarıyla bir cazibe merkezi oluşturmaktadır.

Şimdiye kadar yansıttıklarımızdan da anlaşılacağı üzere, bu çalışma iki temel teze dayanmaktadır: (1) Ciddi demokratik eksikliklerine rağmen, Kırgızistan'daki devrimi sadece "demokrasi ve özgürlük" retoriğiyle açıklamak ciddi bir eksiklik olacaktır ve buna bağlı olarak (2) ABD'nin Avrasya'da Çin ve Rusya'yı kontrol altında tutma stratejisi Kırgız devriminin önemli bir tetikleyicisi olarak değerlendirilmelidir.

Bu bağlamda, çalışma demokrasi konsepti üzerine kısa bir kuramsal tartışma sonrasında Kırgızistan ve diğer Orta Asya Cumhuriyetlerindeki demokrasinin doğası üzerinde yoğunlaşacaktır. Bu bölümde, her ne kadar Orta Asya Cumhuriyetleri "demokrasi ve özgürlükler" bağlamında oldukça negatif bir durum gösterebilirler de, Kırgızistan'ın "demokrasi ve özgürlükler" açısından kendi jeo-kültürel çevresine göre

4 Yılmaz Bingöl

oldukça iyi bir konumda olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. İkinci bölümde, Avrasya coğrafyasında ABD ve Çin-Rusya arasındaki rekabet işlenerek, ABD'nin Kırgız devriminde oynadığı rol işlenecektir. Çalışma, Kırgız Devriminin bölgede bir domino etkisi yaratma ihtimallerinin ve mevcut konjonktürde Türkiye'nin ortaya koyması gereken siyasal davranış önerilerinin yer aldığı bir değerlendirmeye son bulacaktır.

Orta Asya'nın anti-demokratik yapısını aktaracağımız bölüm öncesinde demokrasiyle neyi kastettiğimizi ortaya koymak amacıyla çok kısa bir kavramsal tartışma yapmakta fayda var:

Demokrasi Kavramı

Demokrasi kavramı her ne kadar zihinlerde bir netlik arz ediyorsa da gerek algılanış ve gerekse uygulanışı bakımından oldukça farklı ve karmaşık bir süreci ifade eder. Demokrasi, en sade şekliyle “halk yönetimi” olarak tanımlanabilirse de, halkın ve yönetimin mahiyetinin ne olduğu, kavramsal ve kuramsal düzeyde ciddi sorunlar olarak karşımızda durmaktadır. Demokrasinin esasen iktidarın nasıl oluşturulacağı sorunlarına, yani seçimlere, ilişkin prosüdürel bir işlem olduğu genel kabul görmüşse de, iktidarın nasıl kullanılacağı veya hangi norm ve kurallara riayet edeceği, demokrasiyle ilgili en tartışmalı konuyu teşkil etmektedir.

Elbetteki bu tartışmalara girmek ve dolayısıyla demokrasi konseptinin ayrıntılı bir analizini yapmak bu çalışmamızın amacını aşacaktır. Ancak gerek çalışmamızla ilgisi ve gerekse de bu çalışmada kastettiğimiz demokrasinin içeriğine açıklık getirmek amacıyla Bruce Parrot'un minimalist demokrasi yaklaşımını takip ettiğimizi belirtmek gerekir. Parrot'a göre demokrasi, “hükümetin resmi ve gerçek liderlerinin düzenli aralıklarla yapılan, çok adaylı, gizli oylama ve eşit-ağırlıklı oy sistemi ile yetişkinlerin oy hakkına dayalı seçildiği, kapsamlı seçimlerin yapıldığı ve seçim rekabeti için gerekli olan basın ve örgüt kurma özgürlükleri gibi diğer prosüdürel gerçekte anlamda güvence altına alındığı siyasal bir sistem”dir (Parrot, 1997: 4).

Yine Robert Dahl'in “polyarchy” şeklinde kavramsallaştırdığı ve makul ölçüde duyarlı bir demokrasi olarak nitelendirdiği bir sistemin, en azından aşağıdaki sekiz unsuru yerine getirmesi gerekmektedir: (1) Örgüt kurma ve katılma özgürlüğü, (2) ifade özgürlüğü, (3) oy verme hakkı, (4) kamu görevlerine getirilebilme hakkı, (5) siyasal liderlerin yarışabilme hakkı, (6) özgür ve çok sesli medyanın varlığı, (7) serbest ve adil seçimler ve (8) halkın tercihlerini yansıtabilecek kurumların varlığı (Dahl, 1971). Özellikle Latin Amerika demokrasileri üzerine yoğunlaşan Philippe Schmitter ve Terry L. Karl, Robert Dahl'in ortaya koyduğu bu sekiz unsurdan başka

Kırgızistan'ın 'Renkli' Devrimi: Demokrasiye Geçiş mi, Küresel Rekabet mi? 5

iki unsuru daha ilave ederler: (1) Halk tarafından seçilmiş organların yetkilerini, atanmışların muhalefetine tabii olmadan kullanabilmeleri ve (2) devletin diğer üstün siyasal sistemlerden bağımsız hareket edebilmeleri (Schmitter ve Karl, 1995: 67-81).

Orta Asya Türki cumhuriyetlere baktığımızda Parrot, Dahl, Schmitter ve Karl'ın ortaya koyduğu minimalist demokrasi yaklaşımının dahi çok gerisinde oldukları görülecektir. Şimdi, tartışmamızı Orta Asya da demokrasinin doğasını ortaya koyacak tartışma özelliğinde genişleteceğiz.

Kırgızistan ve Diğer Orta Asya Cumhuriyetlerinde Demokrasi?

Her ne kadar tüm Orta Asya ülkelerinin demokratik olmayan uygulamalarında bir benzerlik göze çarpıyorsa da, daha ılımlı politikalar izleyen Kazakistan ve Kırgızistan'ı daha otoriter yapıdaki Özbekistan ve Türkmenistan'dan ayırmak gerekir. Uygulamalarına bakıldığında, Kazakistan ve Kırgızistan da tabii ki tam olarak demokratik sayılamazlar; ancak, demokratikleşme sürecinin bu iki ülkede diğer iki ülkeye nispeten daha fazla geliştiğini söylemek de yanlış olmaz.

Yine aynı şekilde, Kazakistan ve Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'a göre hem ekonomik hem de siyasal yönden daha liberal bir yapı göstermektedirler. Bu yüzden olsa gerektir ki, Orta Asya Çalışmaları uzmanlarından Adrian Treacher, haklı olarak, Kazakistan ve Kırgızistan'ı 'soft' otoriter, Özbekistan ve Türkmenistan'ı ise "hard otoriter" ülkeler olarak nitelemektedir (Treacher, 1996: 306-327). Bu iki ülkenin komşularına göre daha ılımlı politikalar izlemelerinde elbetteki iki ülke devlet başkanlarının, özellikle Kırgızistan Devlet Başkanı Asker Akayev'in, katkıları yadsınmaz.

Kazakistan'da çoğunlukla eski Komünist Parti üyelerini kapsayan Sosyalist Parti'nin ve birçok diğer laik partinin yasallaşmalarına ve siyasi sürece katılmalarına müsaade edilmiştir. Bu süreci en derinden etkileyen önemli partilerden biri de daha çok ulusçuluk, reformist İslami muhafazakarlık ve dilsel ve kültürel mirasın korunması gibi konuları programına dahil eden *Alaş* (Memleket veya Millet) Partisi'dir.

Çok partili sistemin olumlu izlerinin görülmesine karşın, siyasi kişiliklerin farklı sebeplerle mahkum edilmeleri yoluyla sindirilmeleri bu ülkelerin demokratik olmayan doğasının açık göstergesidir. Kazakistan'da, eski Başbakan Kaszhageldin'in güvenlikten sorumlu yardımcısı Pyotr Afanesenko ve Satzhan İbrayev'in mahkumiyet kararları bu tür olumsuzluklara örnek olarak gösterilebilir. Her ne kadar Afanesenko bir süre sonra serbest bırakılmışsa da, halen Amerika Birleşik Devletleri'nde sürgündedir. Halen hapiste olan İbrayev'in durumu, ABD eski Dışişleri Bakanı Colin Powell'ın da katıldığı Amerika Birleşik Devletleri Temsilciler Meclisi

6 Yılmaz Bingöl

Uluslararası Komitesi'nin toplantısında da gündeme gelmiş ve olay toplantıya katılan temsilciler tarafından kınanmıştır. Meclisin Florida Kongre üyesi Ilena Ros-Lehtinen, Kazak hükümetinin İbrayev'i derhal serbest bırakması çağrısında bulunmuştur (Ros-Lehtinen, 2001).

1990'lı yılların ortalarına kadar, Kırgızistan'dan, bu konuda Kazakistan'a göre daha olumlu sinyaller alınmaktaydı. Bir siyasi partinin yasaklanması, hatta haklarında dava açılması gibi herhangi bir olumsuzluk görülmemiş, varsa bile ulusal veya uluslararası medyaya yansımamıştır. Aynı şekilde Kırgızistan'da oldukça sert ve serbest muhalefete rağmen, 1990'lı yılların ortalarına kadar bu ülkeden yansıyan herhangi bir siyasi mahkumiyet olayı da söz konusu değildi (Anderson, 1997a; Treacher, 1996). Ancak özellikle 2000'li yılların başlarından itibaren Kırgızistan'dan da, bölgenin diğer ülkelerine benzer siyasi sindirme olayları ortaya çıkmaya başlamıştır. Kırgız devriminde ön plana çıkan isimlerden biri olan Emniyet eski Genel Müdürü ve eski KGB'nin yerine kurulan Ulusal Güvenlik Kurumu'nun başkanı Feliks Kulov da Akayev'e muhalefetinin ardından, "yetkilerini kötüye kullanmak" ve "yolsuzluk" suçlamalarıyla hapse atılan siyasi mahkumlar arasında yer almaktaydı.

Nispeten ılımlı olmalarına karşın, Kazakistan ve Kırgızistan'da muhalefet partilerinin yönetimi etkileme olanakları oldukça kısıtlıdır. Ancak özellikle Kırgızistan'da, Devlet Başkanı Asker Akayev'in de olumlu katkılarıyla, ülke siyasal ve ekonomik özgürlükler bakımından Batı'da haklı bir üne sahip olmuştur. Özellikle 1990'lı yılların ortalarına kadar yaşanan olumlu gelişmeleri dikkate alan bazı Batılı gözlemciler, Kırgızistan'ı Orta Asya'da bir "demokrasi adası" olarak adlandırırken (Anderson, 1999), Amerika'nın Dışişleri eski Bakan Yardımcısı Strobe Talbott, Kırgız Devlet Başkanı Asker Akayev'i "Kırgızistan'ın Thomas Jefferson'ı" olarak nitelendirmişti (Talbott, 1994).

1990'lı yılların sonlarına kadar, Batılı akademik ve siyasi çevreler, bölgenin diğer ülkeleri gibi etnik yönden kozmopolit olmasına karşın, Akayev'in ılımlı politikaları neticesinde Kırgızistan'da demokrasinin ve demokratik kurumların bölgenin diğer ülkelerine nazaran kendini daha belirgin bir şekilde gösterdiğini kabul etmektedirler. 1999'da yazdığı bir makalede, John Anderson etnik harmoniyi teşvik ederek ve kapsayıcı bir vatandaşlık anlayışını benimseyerek, Kırgızistan'ın sosyal çoğulculuk alanında önemli ilerlemeler kaydettiğini aktarmaktadır (Anderson, 1999).

Tüm bu olumlu gelişmelere karşın, özellikle son dönemlerde bu ülkede yaşanan olaylar, doğrusu Kırgızistan'la ilgili tüm olumlu düşünceleri ters yüz etmiş ve bu ülkenin de Orta Asya'daki otoriter komşularının yolunda ilerleyen bir ülke trendine katıldığı spekülasyonlarına yol açmıştır. Şubat ve Mart 2000 tarihlerinde yapılan Parlamento seçimleri ve Ekim 2000 tarihinde yapılan Başkanlık seçimlerinde, "dü-

Kırgızistan'ın 'Renkli' Devrimi: Demokrasiye Geçiş mi, Küresel Rekabet mi? 7

zensizlikler, oy pusulalarının doldurulması, medyanın yıldırılması ve ciddi muhaliflerin saf dışı bırakılması” gibi şaibelerin yaşandığı tarafsız gözlemciler tarafından rapor edilmiştir. Aynı gözlemciler, bu seçimleri “demokrasinin gelişiminde bir geriye dönüş,” “ne özgür ne de adil,” ve “uluslararası standartlardan yoksun” olarak nitelendirirler (Peterson, 2000: 7-10). Bişkek’te yaşayan Batılı bir gözlemci, bu seçimlerle ortaya çıkan manzarayı dikkate alarak, 13 Kasım 2000 tarihinde yazdığı bir makalede, batıların Kırgızistan’la ilgili hayal kırıklığına uğradıklarını ve daha önceden ortaya koydukları düşüncelerin erken ve olgunlaşmamış fikirler olduğunu “demokrasi adasının batmakta olduğu” sözleriyle ortaya koymuştur (Peterson, 2000: 7).

Kırgızistan ile ilgili özellikle 2005 yılı Şubat ve Mart aylarında yapılan iki turlu Parlamento seçimlerine yapılan ciddi ve haklı eleştiriler bir tarafa bırakılırsa, Kazakistan ve Kırgızistan’ın basın özgürlüğü konusunda diğer iki komşularına göre daha ılımlı ve demokratik oldukları söylenebilir. Örneğin, Kazakistan’da devlet dışında özel sektörün de gazete yayınlamaları, radyo ve televizyon kanalı kurmalarına müsaade edilmektedir. Kırgızistan basın özgürlüğü konusunda daha da ileri uygulamalara sahip olmakla birlikte, 1994 yılından beri basına bazı kısıtlamalar getirildiği not edilmiştir. Başkan Akayev karşıtı iki gazetenin kapatıldığı ve bir kaç gazete hakkında da yasal işlemlerin devam ettiği rapor edilmektedir (Treacher, 1996).

Mayıs 1993 yılında 5. Fransız Cumhuriyeti Anayasası temel alınarak yapılan Kırgız Anayasası, eski Başkan Akayev’e olağanüstü iktidar yetkisi tanımaktaydı. Başkan Akayev, bu Anayasa’yla devletin üç erkinin de üzerinde yetkilere sahip bir devlet Başkanı statüsündeydi. Akayev, Başbakanı ve tüm Anayasaya Mahkemesi üyelerini atamakta ve Başkan olarak yasama organına yasa teklifleri götürebileceği gibi yasama organından gelen yasaları veto etme yetkisine de sahipti. Doğrusu, Akayev’in kendisine Anayasa tarafından verilen bu olağanüstü yetkilerin ötesinde ve üzerinde yetkiler kullandığı da söylenebilir. Zira, Anayasa bir kişiye en fazla iki kez üst üste Başkan seçilebilme olanağı tanınmasına rağmen, 2000 yılında yapılan seçimler Akayev’in üst üste katıldığı ve kazandığı üçüncü seçim olmuştur. Kazakistan’ın devlet başkanı Nursultan Nazarbayev de aynı genişlikte yetkilere sahiptir. Nazarbayev devletin her alanında tartışmasız otorite olarak kalmış ve genelde eski komünistlerden oluşan çevresiyle birlikte Kazak siyasetinin oluşmasında en büyük rolü oynamaktadırlar (Anderson, 1997b; Treacher 1996).

Kazakistan Anayasası’yla karşılaştırıldığında, Kırgızistan Anayasası daha kapsayıcı bir vatandaşlık veya sosyal çoğulculuk öngörmektedir. Örneğin, Kazak Anayasası’nın birinci maddesinde “Cumhuriyetin Kazak Milleti tarafından kurulan bir devlet olduğu” belirtilirken, Kırgızistan Anayasası’nın aynı maddesi “Bağımsızlığın Kırgızistan halkı tarafından sağlandığı” dile getirilmektedir (sırasıyla, Olcott, 1997:

8 Yılmaz Bingöl

215 ve Anderson, 1997b: 26). Anayasalarında yansıtılan söylemlerden de anlaşılacağı üzere, nüfusunun neredeyse yarısının Kazak etnik grubuna mensup olmadığı Kazakistan'ın etnik-merkezli vatandaşlık yaklaşımına karşın; Kırgızistan, daha medeni (*civic*)¹ ve kapsayıcı bir vatandaşlık anlayışını idame ettirme çabasıdadır. Ancak şu da belirtilmelidir ki, Kırgızistan'da da ülkenin ismi yakın zamanda Kırgızistan Cumhuriyeti'nden daha etnik-anlamı Kırgız Cumhuriyeti'ne değiştirilmiştir. Bu da aslında Kırgızistan'da da sembolik de olsa etnik-merkezli ve Kırgız olmayan vatandaşlarına karşı dışlayıcı bir anlayışın hakim olduğunu göstermektedir.

Kazakistan ve Kırgızistan'daki ılımlı atmosfer, bir oranda iki ülkenin devlet başkanlarının kişiliklerine bağlanabilir. Zira siyasal desteklerini genelde kendi etnik gruplarından veya memleketlerinden alan Fransız sömürgesi Benin'deki durumdan farklı olarak, gerek Nazarbayev ve gerekse de Akayev tüm etnik gruplardan belli ölçülerde siyasal destek almaktadır. Her ne kadar Nazarbayev siyasal desteğini büyük oranda Kazak etnik grubundan alıyorsa da birçok Rus kökenli Kazakistan vatandaşı nezdinde çok etnikli Sovyet geçmişinin önemli bir figürü olarak görülmekte, dolayısıyla yeni nesil Kazak siyasal elitine oranla Nazarbayev daha sempatik gelmektedir. Diğer bir deyimle, bir taraftan Kazak etnik grubuna ait olması diğer taraftan kariyerini eski Sovyetler Birliği'nde yapmasının getirdiği ikili kişiliği, Nazarbayev'in siyasal olarak daha rahat hareket etmesini sağlamaktadır. Aynı şeyler, belki de fazlası, Akayev için de söylenelemiştir.²

Tüm ılımlığına rağmen, bu iki ülkenin tam olarak demokratik olduklarını iddia etmek mümkün değildir. Batı basını, Ekim 1991'de Kırgızistan'ın bağımsızlığından sonra yaptığı ilk Başkanlık seçimlerini özgür ve adil olarak nitelendirse de, bu seçimlerde belli oranda usulsüzlükler yapıldığını söylemek mümkündür. Örneğin, Başkanlığa aday gösterilmek için Akayev ve taraftarları tarafından getirilen 252,000 kişilik imza şartını, o dönemde Kırgız Özerk Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı olan Akayev dışında diğer adayların sağlayabilmesi mümkün değildi (Treacher, 1996: 311).

¹ Ernest Gellner'in *Nations and Nationalism* adlı eserinde ilk kez kullanarak kavramsallaştırdığı *civic* konsepti maalesef Türkçe karşılığını henüz tam olarak bulamamıştır. *Etnik* milliyetçiliğe karşın oluşturulan, *civic* milliyetçilik, etnik ve kültürel çeşitliliğin ortak siyasi idealler çerçevesinde bir milleti teşkil etmek üzere birleştirilebileceğini ifade eder. *Etnik* milliyetçiliğin, söylemde ve uygulamada, sadece bir etnik unsuru ön plana çıkaran dışlayıcı yaklaşımına karşın, *civic* milliyetçilik, anayasal vatandaşlığa dayalı, din, dil, mezhep, etnisite ayrımı yapmaksızın bir ülke üzerinde yaşayan ve vatandaşı olan tüm bireyleri kapsayıcı bir anlayışı öngörür. Bu bakımdan, Türkçe literatürde kimi yazarların (örn. AKMAN, 2003) bu kavram için yaptıkları "sivil" önerisi pek uygun olmayacaktır. *Civic* kavramının Türkçe karşılığı olarak "medenî" kavramının kullanılması daha doğru bir kavramsallaştırma olacaktır.

² Orta Asya Cumhuriyetleri'nde demokrasi ve milliyetçilik anlayışının daha ayrıntılı bir analizi için, bkz. Yılmaz Bingöl, "Nationalism and Democracy in Post-Communist Central Asia", *Asian Ethnicity*, vol. 5, no., 1, February, 2004, ss. 43-60.

Kırgızistan'ın 'Renkli' Devrimi: Demokrasiye Geçiş mi, Küresel Rekabet mi? 9

Ayrıca, bu seçimlerde oyların satın alındığı ve aşiret ve etnik kanallar kullanılarak bir seçim sürecinin yaşandığı Akayev tarafından dahi kabul edilmiştir (Treacher, 1996).

Kazakistan'ın da şimdiye kadar tam anlamıyla özgür ve rekabete dayalı seçim yaptığını söylemek mümkün değildir. Mart 1994 yılında yapılan Parlamento seçimlerinde ciddi usulsüzlüklerin olduğu rapor edilmiştir. Bu usulsüzlükler oy pusulası doldurma, seçim kurallarına eleştiride bulunan basın yayına yapılan baskılar, yerel yöneticiler tarafından halka Nazarbayev lehine yapılan baskılar olarak sıralandırılabilir (Treacher, 1996: 312). Yine aynı seçimlerde, sonucu taraftarları açısından garanti altına almak amacıyla Nazarbayev Parlamento'nun dörtte birlik bir oranı olan 42 milletvekilliğini kendisi önermiştir. Bunun bir sonucu olarak Kazak Parlamentosu'nun neredeyse yüzde 90'lık bir kısmı eski Komünist Parti bürokratlarından (nomenklatura) ve dolayısıyla Nazarbayev'e sadık üyelerden oluşmuştur (Treacher, 1996)

Demokratik prensipler Özbekistan ve Türkmenistan'da çok daha ciddi bir şekilde ihlal edilmiş ve edilmeye devam etmektedir. Doğrusu bu iki ülke yukarıda dile getirdiğimiz minimalist demokrasi anlayışlarının dahi çok uzağındadır. Hem Özbekistan'da hem de Türkmenistan'da seçimler demokratik oylama usullerinden ve gerçek anlamda parti rekabetinden tamamıyla yoksundur. Özbek lider İslam Kerimov ve Türkmen lider Saparmurad Niyazov iktidarlarını garanti altına almak için şiddette başvurmaktan dahi çekinmemişlerdir. Her iki lider de siyasal iktidarlarını kötüye kullanmakta tereddüt etmemiş ve ülkelerinin bağımsızlıklarından bu yana kendi ülkelerinin tartışmasız siyasal otoriteleri olarak yerlerini sağlamlaştırmışlardır.

Özbekistan'ın bağımsızlıktan sonraki Devlet Başkan Yardımcısı Şukrulla Mirsaidov'un da belirttiği gibi "Özbekistan bir totaliter sistemden başka bir otoriter sisteme geçiş sürecini yaşamaktadır ve bu süreçte kişisel güç ve iktidar her geçen gün artmaktadır." (Mirsaidov, 1992: 82). Tıpkı Kazakistan ve Kırgızistan örneklerinde olduğu gibi, Özbekistan'da da Başkan Kerimov devletin yasama, yürütme ve yargı erkleri üzerinde yetkilere sahiptir. 150 kişilik Başkanlık Konseyi üyeleri ve yerel konseylerin *hakim* adı verilen tüm yöneticiler de dahil olmak üzere ülkenin tüm siyasal atamalarını Kerimov kendisi yapmaktadır. Ayrıca Başkanlık yönergelerini de kurumsallaştırarak ülkenin tüm politikalarını belirlemekte ve üç erk üzerinde de salt bir hakimiyet kurmaktadır. Bazı gözlemciler, Özbekistan'da Kerimov rejimi altındaki siyasal uygulamaları "otokratik immobilizm (statiko)" olarak nitelendirmektedir (Dawisha ve Parrot: 149).

Türkmenistan'daki durum doğrusu en vahim olanıdır. Türkmenistan eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında en az değişim gösteren ve dolayısıyla en otoriter rejim olarak değerlendirilmektedir. Kendisine daha sonra Atatürk'ten de özenerek Türkmenbaşı ismini veren Saparmurad Niyazov ülkeyi tek başına yöneten bir lider pozisyonunda-

dır. Devletin üç erkinin de üstünde yetkilere sahip olmak yetmiyormuş gibi, o da tıpkı Özbek lider Kerimov gibi ülkeyi Başkanlık yönergeleriyle (*fetva*) yönetmektedir.

1992 Özbekistan Anayasası çok partili bir demokrasiyi öngörmüşse de, Kerimov kendine muhalif hiçbir siyasal partinin yaşamasına olanak tanımamış, belli başlı siyasal muhalif hareketler olan *Birlik* ve *Erk* partilerinin liderleri rejim tarafından baskı altında tutulmuş, hapse atılmış hatta bu liderlere fiziki şiddet uygulanmıştır. Her iki parti de medyadan ve halkın zihinlerinden silinmiştir. Bu partilere karşın, Kerimov, her zaman kendi çizgisinde hareket eden *Vatan Teraqqiyati* isiminde kukla bir parti kurdu, bu partiyi *Adolat* ve *Fidokorlar* isimli başka kukla partilerin kurulması izlemiştir. Kerimov'un rejimine muhalefet edenler hapse girmek riskiyle yüz yüze bırakılmışlardır (Anderson, 1997a).

Erk demokratik partisinin lideri ve 1991 yılında yapılan ilk seçimlerde Kerimov'a karşı seçim yarışına giren tek lider olan Muhammed Salih, canını kurtarmak için dönemin Türk Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın da katkısıyla önce Azerbaycan'a oradan da Türkiye'ye sığınmak durumunda kalmıştır. Kerimov'un baskıları neticesinde Salih Türkiye'den de Norveç'e gönderilmek zorunda bırakılmıştır. Birlik Partisi'nin yeni lideri Vassilya Inoyatova "devlete karşı faaliyetler yürüttüğü" gerekçesiyle suçlanarak cezalandırılma riskiyle karşı karşıya bırakılmıştır. Ocak 2000'de yapılan son başkanlık seçimlerinde Kerimov'un karşısına çıkarılan "Başkan adayı" seçimlerde kendisinin dahi kendisine değil Kerimov'a oy vereceğini söylemek durumunda kalmıştır.

Türkmenistan'da, sadece ismi *Demokratik Parti*'ye çevrilen eski *Komünist Parti* dışında hiçbir partinin faaliyet göstermesine müsaade edilmemektedir. Eski Sovyetler Birliği'nin dağılması aşamasında demokratik reform talepleriyle ön plana çıkan en önemli siyasal grup olan *Ağzıbirlik*, Niyazov rejimi tarafından son tahlilde ortadan kaldırılmıştır. Niyazov rejimine karşı muhalefet eden tüm liderler nihayetinde ülkeyi terk etmek zorunda bırakılmışlardır. Yakın bir zamanda iki muhalifin Moskova'da ve iki muhalifin de Taşkent'te yakalandıkları rapor edilmiştir (Treacher, 1996).

Özbekistan ve Türkmenistan'da yapılan seçimler hiçbir şekilde demokratik olmayı ve seçim rekabetini yansıtacak mahiyette olmamıştır. Her ne kadar Özbekistan'da 1991 yılında yapılan ilk demokratik seçimlerde kısa süreli bir yumuşama dönemi yaşanmış ve Kerimov rejimi *Erk Partisi* lideri Muhammed Salih'in seçimlere girmesine müsaade etmişse de, Kerimov kendi lehine sonucu garanti etmek amacıyla seçim kurallarını manüpile etmiştir (Fierman, 1997: 380). Birlik siyasal partisi ve adayı Abdurrahim Polatov bazı teknik bahaneler gerekçe gösterilerek seçimlere sokulmamıştır. Muhammed Salih'in seçimlere girmesine müsaade edilmesine karşın, Başkan olarak Kerimov'un tüm devlet imkan ve kaynaklarını kendi lehine kullanmasından dolayı, adil ve eşitlikçi bir seçim olduğunu söylemek mümkün değildir.

Kırgızistan'ın 'Renkli' Devrimi: Demokrasiye Geçiş mi, Küresel Rekabet mi? 11

Bu seçimde, tüm kitle iletişim araçları devlet tekelinde olduğu için, adayların mesajlarını eşit şekilde halka yansıttığını söylemek mümkün değildir. Devlet televizyonunun çok az yer verdiği Muhammed Salih'in konuşmalarının da çoğunun sansürlendiği rapor edilmiştir (Fierman, 1997). Türkmenistan'da yapılan ilk seçimlerde her ne kadar bazı liderler seçimlere katılma girişiminde bulunmuşlarsa da, her defasında seçim görevlileri tarafından seçim şartlarını yerine getiremedikleri gerekçe gösterilerek seçime katılmaları engellenmiştir (Treacher, 1996: 309).

Orta Asya Türki Cumhuriyetlerdeki anti-demokratik uygulamaların belirsiz bir döneme kadar devam edeceği gözüküyor. Eski Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını kazanan diğer 11 ülkenin tamamında eski Sovyet döneminden kalma liderler yerlerini yeni nesil liderlere devretmesine karşın, Orta Asya'daki mevcut liderlerin tamamı, bir süre önce devrilen Akayev de dahil olmak üzere, eski Sovyetler Birliği döneminden bu yana iktidarlarını sürdürmekte ve her defasında rutin bir şekilde seçime bile gitmeden ya keyfi Anayasa değişiklikleriyle ya da nerdeyse tamamıyla kendileri tarafından atanmış Parlameto üyelerinin oylarıyla görev sürelerini uzatmaktadır. Eski Sovyet sistemindeki seçimleri anımsatırcasına, Özbekistan *Uli Meclisi*, Mart 1995 tarihinde, yüzde 99.96'lık bir oranla Kerimov'un görev süresini 2000 yılına kadar uzattı. Ocak 2002 yılında Özbek Parlamentosu yaptığı bir değişiklikte Devlet Başkanı'nın görev süresini yedi yıla çıkarttı ve referandum yaparak Kerimov'un Başkanlık dönemini 2007 yılına kadar yeniden uzattı (Anderson, 1997b).

Türkmenistan'da aynı şekilde Ocak 1995'te Türkmen lider Niyazov'un görev süresi yüzde 99.92'lik bir kabul oyuyla 2002'ye uzatıldı. Daha sonra Türkmenbaşı kendisini hayat boyu ülkesinin başkanı olarak ilan etmesine rağmen, "eğer uygun bir aday bulunursa" 2010 yılında Başkanlığı bırakacağını belirtti (Reuters, 28 Ocak 2002). Bu tarih itibarıyla Niyazov 25 yıl boyunca iktidarda kalmış olacaktır. Kırgızistan'daki devrimden sonra Türkmenbaşı basına yaptığı açıklamada, bir ülkenin kaderinin tek bir liderin elinde olmasının doğru olmadığını ve kendisinin de elbet görevi bir gün bırakacağını belirtmiştir. Ancak bu sözlerinde ne kadar samimi olduğunu görmek için epey bir süre beklemek gerekecektir.

Özbekistan ve Türkmenistan'daki gidişat demokrasi açısından doğrusu iç açıcı görünmemektedir. AGİT'in 1999 Özbek seçimlerini eleştirmesi karşısında, Kerimov'un savunması veya verdiği cevap, bu liderlerin demokrasiye bakış açılarını açıkça ortaya koyması açısından not edilmeye değerdir: "AGİT demokrasinin yerleşmesi, insan haklarının korunması ve basın özgürlüğü gibi konular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Oysa ben şimdi bu değerleri sorguluyorum!" (Agence France-Presse, 8 Ocak 2002).

Orta Asya'daki demokrasinin durumuyla ilgili kötümserlik, aslında sadece otoriter liderlerin koltuklarına sıkı sıkıya sarılmaları ve her defasında süreleri dolmak ü-

12 Yılmaz Bingöl

zereyken görev sürelerini uzatmalarından kaynaklanmamaktadır. Adil ve rekabete dayalı seçimlerin yokluğu da bir tarafa, demokrasinin geleceği ve devamı için herhangi bir kurumsal değişikliğe de gidilmediği gibi, bununla ilgili bir niyet emaresi de yoktur. Bruce Pannier'in de haklı olarak belirttiği gibi, "Orta Asya liderleri demokrasinin uygulanması bağlamında Batılılardan çok az şey öğrenirken, onun taklit edilmesi/manüpile edilmesi konusunda birbirlerinden çok şeyler öğrenmektedirler" (Pannier, 2000).

Küresel Rekabet ve ABD'nin Kırgız Devrimindeki Rolü

Yukarıdaki bölümde de aktardığımız gibi, demokratik açıdan tüm olumsuzluklarına rağmen, Kırgızistan, jeo-kültürel çevresiyle karşılaştırıldığında bölgesindeki diğer ülkelere, özellikle Özbekistan ve Türkmenistan'a, göre bugüne kadar daha demokratik bir görünüm sergilemişti. Kırgızistan, aslında 1990'lı yılların ortalarına, hatta sonlarına kadar, Amerika Birleşik Devletleri açısından da bölgenin gözde ülkelerinden biri olarak göze çarpmaktaydı. Clinton döneminde, bölgede samimi olarak demokratik ve özgürlükçü hareketleri destekleyen ABD yönetimi, bölgenin diğer otoriter rejimlerine karşın, nispeten daha demokratik sayılabilecek Kırgızistan'ı ekonomik ve siyasal yönden desteklemek kaydıyla, bölgedeki diğer otoriter rejimlere de esin kaynağı olacak örnek bir ülke yaratma çabası içerisindeydi.

Clinton döneminde Amerika'daki hem akademik çevrelerden, hem de siyaset adamlarından Kırgızistan ve demokrasisi ile ilgili oldukça çarpıcı ve olumlu açıklamalar gelmekteydi. Yukarıda da yansıttığımız gibi, önde gelen Orta Asya uzmanlarından John Anderson Kırgızistan'ı bölgedeki bir "demokrasi adası" olarak nitelerken; dönemin Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı Strobe Talbott, Kırgız lider Askar Akayev'i "Kırgızistan'ın Thomas Jefferson'u" olarak görmekteydi.

Ancak son gelişmeler, W. Bush yönetiminin Kırgızistan rejimi ve liderini açıkça gözden çıkarttığını göstermektedir. Peki ne oldu da, Bush yönetimi böyle bir tutum sergilemek durumunda kaldı? Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki; Kırgızistan, aşağıdaki haritadan da görüleceği üzere, jeopolitik anlamda ABD açısından oldukça önemli bir ülke. Kırgızistan, coğrafik olarak Rusya ile Çin arasına sıkışmış, yaklaşık 5 milyon nüfusa sahip dağlık bir ülke. Doğrusu, Orta Asya'nın diğer cumhuriyetlerindeki zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarının hiçbirine de sahip değil. Ancak, günümüz dünyasında belki de doğal kaynaklar kadar önemli olan jeopolitik konumu, Kırgızistan'ı ABD açısından bir cazibe merkezi haline getirmektedir. Kırgızistan, Çin'le sınır komşusu olması ve Rusya ile Afganistan'a yakınlığından dolayı, ABD açısından, çok büyük bir stratejik öneme sahiptir.

Şekil 1: Orta Asya ve Kafkaslar Haritası³

Bu denli önemli stratejik anlamı olan Kırgızistan rejiminin ve Askar Akayev'in, 11 Eylül olayları sonrasında ABD yönetiminin bölge politikalarını açıkça desteklemediği ve beklentilerine karşılık vermediği için gözden çıkarıldığını söylemek belki de en makul yanıt olacaktır. Zira Amerika'nın 11 Eylül olayları sonrasında terörle savaş bahanesiyle Afganistan'a karşı yapmış olduğu savaşta, Özbek yönetimi ABD'ye üs sağlayıp her türlü siyasi ve lojistik destek verirken, Kırgızistan yönetimi Amerika'nın ülkesindeki üslerden yararlanması konusunda isteksiz davranmış, ABD'nin bölge politikasını benimsemediğini zımnen de ortaya koymuştu.

Akayev'li Kırgızistan'ın, Çin ve Rusya ile birlikte büyük oranda ABD'nin bölgedeki varlığına bir tepki olarak kurdukları Şanghay İşbirliği Örgütü'nün kurucu ve aktif bir üyesi olması da ABD'nin *neo-con* yönetimi açısından bardağı taşıran son damla olarak algılanmış olabilir. 14 Haziran 2001 tarihinde Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan liderlerinin atmış olduğu imzayla kurulan ŞİÖ, daha sonra Özbek lider Kerimov'un ABD'yi rahatsız etmemek amacıyla 2001 yılının sonlarında örgütten çıkmasıyla, Şanghay Beşlisi olarak adlandırılmaya başlandı. Örgüt, kuruluşunu sınır çatışmalarını önlemek, askeri çatışmalardan kaçınmak, anti-terörizm ve radikal İslamcı hareketleri önlemek gibi güvenlik amaçlı ge-

³ Harita, University of Texas'ın online kütüphanesinden temin edilmiştir.
<http://www.lib.utexas.edu/maps/asia.html>

rekçelere dayandırsa da, birçok tarafsız gözlemci ŞİÖ'nün gerçek amacının ABD'ye karşı bölgede bir denge unsuru oluşturmak ve özellikle Rusya ve Çin'e yakın bölgede Amerika'nın müdahalesine sebep olabilecek çatışmalardan kaçınmak amaçlı olduğunu belirtmektedir. Yine aynı gözlemciler, ŞİÖ'nün, ABD'nin soğuk savaş sonrası nükleer silah politikasını değiştirerek "Füze Savunma Sistemleri"ni geliştirmesinin hemen ardından kurulmasına dikkat çekerek, ŞİÖ'nün ABD'de ki bu politika değişikliğine bir tepki olarak kurulduğuna inanmaktadır.

Tüm bu sebeplerden ve Çin ve Rusya ile olan rekabetten olsa gerektir ki, 1990'lı yıllarda bölgenin en otoriter liderlerinden biri olarak algılanan ve ABD tarafından sürekli eleştirilen Özbek lider İslam Kerimov, Afganistan Savaşı sonrasında ABD'ye verdiği destek ve akıllıca bir manevrayla ŞİÖ'den çekilmesinin bir mükafatı olarak, ABD'nin bölgedeki yeni gözde lideri olurken, tam tersini yapan Kırgız lider Askar Akayev'in gözden çıkartılmış olması çok da sürpriz karşılanmamalıdır. Kırgız devriminden sonra Rusya'nın oluşan yeni yönetimi temkinli karşılamasına karşın, ABD'nin büyük oranda destek vermesi de ABD'nin hem Akayev'i tam anlamıyla gözden çıkarttığı hem de devrimin oluşmasında rol oynadığının göstergeleri olarak kabul edilebilir.

Kırgız Devrimi öncesi ve sonrasında ortaya konulan birçok kanıt da ABD'nin siyasal ve ekonomik destekle Kırgız devriminin gerçekleşmesini sağladığını göstermektedir. ABD Başkanı George W. Bush'un, ikinci dönemine başlarken yaptığı "demokrasi ve özgürlük" çağrısında ortaya koyduğu "baskı altında yaşayan halklar kendi hakları için ayağa kalkarsa, biz yanlarında olacağız" söylemi tam da bu gerçeği yansıtmaktadır. ABD yönetimine yakınlığıyla tanınan *The Wall Street Journal*'ın Kırgız devrimi değerlendirmesinde, "Kırgızistan, Bush'un önderliğindeki demokrasi ve özgürlük yürüyüşünde yerini aldı" (Aktaran, Enginsoy, 2005) yorumunu yapması, ABD'nin Kırgızistan'ın "renkli" devriminde oynadığı rolün göstergesi olarak kabul edilebilir.

Amerika'nın Kırgızistan olaylarında parmağının olduğuna dair başka kanıtlar da yine *Wall Street Journal*'ın 25 Şubat 2005 tarihinde yayımladığı bir raporda ortaya konulmaktadır. Bu rapora göre, Washington'un Kırgız muhalefeti büyük oranda Batı yanlısı Sivil Toplum Kuruluşları (STK) kanalıyla desteklediği anlaşılmaktadır. Kırgız muhalefetiyle çalışan en önemli STK'lardan biri olan Demokrasi ve Sivil Toplum Koalisyonu (DSTK), kaynaklarının büyük bir kısmını Amerika hükümeti tarafından finanse edilen Washington'daki Ulusal Demokrasi Enstitüsü'nden temin etmektedir. Ukrayna seçimlerinde "gözlemci" olarak görev yapan ve aynı zamanda DSTK'nın başkanlığı görevini üstlenen Edil Baisalov, Ukrayna dönüşü *Journal*'a verdiği demeçte Ukrayna'da geçirdiği zamanını "çok yapıcı bir tecrübe" olarak ta-

nımlarken, “çalışmalarımızın sonuçlarının neler olabileceğini gördüm” demecinde bulunmuştur (Peters, 2005).

Kırgızistan'da faaliyet gösteren diğer bir STK olan, Yolsuzluğa Karşı Sivil Toplum (YKST) örgütü de parasal kaynağını Amerika Hükümeti'nden ve Washington'la iyi ilişkileri olmayan hükümetleri düşürme gayretleriyle bilinen AFL-CIO Ticaret Örgütü ile bağlantısı olan Demokrasi İçin Ulusal Vakıf'tan temin etmektedir. YKST'nin başkanı Tolekan İsmailova, Kırgız devriminin hemen öncesinde, Sırbistan, Gürcistan ve Ukrayna'da hükümetleri devirmek için kullanılan “devrimci” metotlar üzerine yazılmış bir broşürü Kırgızca'ya tercüme etmiştir. Bu broşür, Kırgızistan'daki Amerika Dışişleri Bakanlığı'na bağlı Demokrasi ve İnsan Hakları Bürosu'nun sahip olduğu bir basımevinde basılarak çoğaltılmıştır. Aynı basımevi, muhalif hareketin başlıca yayın organı olan *MSN Gazetesi* de dahil olmak üzere birçok muhalif yayının basımını gerçekleştirmiştir. 27 Şubat'ta yapılan Parlamento seçimlerinin ilk turu öncesi, mevcut Kırgız hükümeti tarafından söz konusu basımevinin elektrikleri kesilince, Bişkek'teki Amerikan Büyükelçiliği tarafından tesise iki jeneratör sağlanmıştır. Mike Stone isminde bir Amerikalı tarafından yönetilen basım faaliyetlerinin, George Soros'un Açık Toplum Enstitüsü'nden de önemli miktarda parasal destek aldığı belirtilmektedir (Peters, 2005).

STK ve basım faaliyetleri yoluyla Washington yönetiminin ve ABD yanlısı grupların Kırgızistan'daki faaliyetlerinin ötesinde, Akayev'e karşı devrimi gerçekleştiren muhalif liderlerin ABD ve Batı'ya yakın isimlerden oluşması da muhalif hareketlerde ABD'nin oynadığı rol konusunda ipuçları vermesi açısından dikkat çekicidir. Örneğin, muhalif hareketin başını çeken dört önemli isimden birisi olan Roza Otunbayeva özelde ABD ve genelde Batı ile çok güçlü kişisel ve siyasal ilişkileriyle bilinmektedir. Bayan Otunbayeva 1991-1994 yılları arasında Kırgızistan'ın ABD ve Kanada Büyükelçilikleri görevinde bulunduktan sonra 1997 yılında da Kırgızistan'ın İngiltere Büyükelçiliği görevini yürüttü. Kırgızistan Dışişleri Bakanlığı görevinde de bulunan Otunbayeva Gürcistan-Abhaziya sınır çatışması konusunda BM Genel Sekreteri'nin özel temsilci yardımcısı olarak 2002 yılından 2004 Eylül'üne kadar Gürcistan'da görev yaptı. Sıklıkla bu ülkede gerçekleşen “Gül Devrimi”ni, Kırgızistan'da değişim için bir model olarak tanımlayan Otunbayeva, geçen sonbaharda, yurtdışı hizmetinden döndükten kısa bir süre sonra muhalefet saflarına katıldı.

Gerek Kırgızistan ve gerekse de bundan önce Gürcistan ve Ukrayna'da gerçekleşen “renkli” devrimlerde Washington yönetiminin ciddi anlamda katkısı olduğu muhakkak. Tüm bu devrimlerin daha fazla “demokrasi ve özgürlük” retoriği ile meşru bir zemine oturtulmaya çalışıldığı da şüphe götürmez. Ancak, özellikle ABD'nin “demokrasi ve özgürlük” talep ve söylemlerinde aynı ölçüde ciddi ve samimi oldu-

ğunu söylemek mümkün değildir. Her şeyden önce gerek Orta Doğu’da ve gerekse Orta Asya’da gerçek anlamda halkın arzu ve isteklerini yansıtan yönetimlerin demokratik bir şekilde işbaşına gelmeleri, gerçekten de ABD’nin ulusal çıkarlarıyla örtüşür mü sorusunun sorulması gerekir. Özellikle W. Bush yönetimi döneminde genelde küresel ölçekte ve özellikle Orta Doğu ve Avrasya coğrafyasında, ABD’nin kamuoyu nezdinde daha da kötüleşen imajı düşünülürse, bu soruya olumlu bir cevap vermek mümkün değildir. Başka bir deyimle, bölgede halkın arzu ve istekleri doğrultusunda şekillenmiş yönetimler, büyük oranda anti-Amerikan olacağından, bu yönetimlerin demokratik yöntemlerle işbaşına gelmeleri Amerikan çıkarlarıyla örtüşmeyecektir.

O halde Amerika’nın çıkarları açısından, demokratik ve özgürlükçü yönetimlerin işbaşına getirilmesinden ziyade, kendi bölgesel politikalarına katkıda bulunacak, kendisine sadık ve en yakın siyasal kadroları işbaşında tutmak en rasyonel tercih olacaktır. Bu bağlamda, çoğu zaman halktan ve dolayısıyla demokratik normlardan uzak belli ölçüde otoriter yönetimleri desteklemek Amerika’nın çıkarlarına daha uygun bir tercihtir. Bu gerçek, Amerikalı üst düzey yetkililer tarafından da itiraf edilmektedir. Örneğin, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Lorne Craner, 27 Haziran 2002 tarihinde Amerika Senatosu’nda yaptığı bir konuşmada şu itirafta bulunmuştur: “Teröre karşı küresel savaş, Amerikan yönetimini kendi ölçülerimizle dahi insan hakları sicili bozuk bazı otoriter rejimlerle işbirliği yapmamızı zorunlu hale getirmiştir.” (US Continues..., 2002).

Elbetteki bu “insan hakları sicili bozuk otoriter rejimlerin” başında Özbekistan gelmektedir. Bu itiraflar aslında başta ortaya koyduğumuz “muhalif hareketlerin çok daha otoriter olan Türkmenistan veya Özbekistan’da değil de, niçin Kırgızistan’da patlak verdiği” şeklindeki sorumuza bir nebze de olsa açıklık getirmesi bakımından önemlidir. Özbek rejiminin, tam bir otokrasi olmasına rağmen, Amerika’nın bölgesel politikalarına verdiği açık desteğin bir karşılığı olarak ayakta durabilmesine karşın, Akayev liderliğindeki Kırgız rejiminin kendi jeo-kültürel çevresine göre daha demokratik olmasına rağmen, Washington’un bölgesel politikalarında kendisine biçilen rolü oynamakta gösterdiği isteksizlik sebebiyle gözden çıkartılmış olması çok da şaşırtıcı olmamalıdır.

Sonuç

Kırgızistan’da bir süre önce meydana gelen devrimin analiz edildiği bu çalışmada birbirleriyle ilişkili iki önemli tez ortaya konulmaya çalışıldı. Birincisi ciddi demokratik eksikliklerine rağmen, Kırgızistan’daki devrimi sadece “demokrasi ve özgürlük” retoriğiyle açıklamanın ciddi bir eksiklik olacağı ve buna bağlı olarak ikincisi

Kırgızistan'ın 'Renkli' Devrimi: Demokrasiye Geçiş mi, Küresel Rekabet mi? 17

ABD'nin Avrasya'da Çin ve Rusya'yı kontrol altında tutmak amacıyla Kırgız devrimine ciddi şekilde katkı sağladığıdır.

Kırgızistan'ın da içinde bulunduğu, Orta Asya jeo-kültürel bölge, “demokrasi ve özgürlükler” bağlamında değerlendirildiğinde iki farklı örüntünün olduğu söylenebilir. Birincisi, Kırgızistan ve Kazakistan tarafından temsil edilen ‘soft’ otokrasi, diğeri de Özbekistan ve Türkmenistan tarafından temsil edilen ‘hard’ otokrasi. ‘Hard’ otoriter Özbekistan ve Türkmenistan’da siyasal kontrol oldukça serttir. Hemen hemen hiçbir muhalefet grubunun siyaset yapmasına müsaade edilmemekte, otoriter rejimlere muhalefet eden liderler ise ya cezalandırılmakta ya da ülke dışına kaçmak mecburiyetinde bırakılmaktadır. Özetle her iki ülkede de muhalefet siyasal arenadan silinmiştir. Keza; medya, devlet ve rejim tarafından sıkı bir şekilde kontrol altında tutulmakta, ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü, örgütlere katılma özgürlüğü ve hatta yaşama özgürlüğü gibi demokratik prensipler rutin bir şekilde ihlal edilmektedir.

‘Soft’ otoriter Kazakistan ve Kırgızistan’da ise demokratik durum nispeten daha ılımlıdır. Her ne kadar zayıf ve etkisiz olsalar da, muhalefet grupları sıkı kontrol altında değildir. Diğer iki ‘hard’ otoriter rejimle karşılaştırıldığında hem ifade özgürlüğü hem de basın yayın özgürlüğü Kazakistan ve Kırgızistan’da yaygındır. Ancak bu ülkelerin tamamında anti-demokratik uygulamalarda bazı benzerlikler de söz konusudur. Örneğin, süper-başkanlık sistemi dört ülkenin de ortak özelliğidir. Dört devlet başkanı da parlamentolarını ya dikkate almamakta ya da keyfi olarak dağıtabilmektedir. Dört ülkede de sosyal, siyasal ve ekonomik alan lider ve etrafındaki küçük bir grup tarafından kontrol edilmektedir. Ancak, Orta Asya Cumhuriyetleri “demokrasi ve özgürlükler” bağlamında oldukça negatif bir durum gösterebilir de, Akayev dönemi Kırgızistan’ın bu bağlamda kendi jeo-kültürel çevresine göre oldukça iyi bir konumda olduğu bu çalışmamızdan da rahatlıkla anlaşılabilir.

O halde ülkede demokratik bağlamda ciddi olumsuzluklar yaşanmasına rağmen Kırgız devriminin sadece “demokrasi ve özgürlük” retoriğiyle açıklanması tatminkar bir cevap olmayacaktır. Kaldı ki, Amerika güdümünde bir “demokrasi”nin bölgede idame ettirilmeye çalışılması da, Philippe Schmitter ve Terry L. Karl’ın bir demokrasi için önemli şartlardan biri olarak kabul ettikleri “devletin diğer üstün siyasal sistemlerden bağımsız hareket edebilmesi” unsuruna da aykırılık göstereceğinden, pek demokratik sayılamaz. O halde bu devrim farklı bir perspektiften değerlendirilmelidir. Bu çalışmada da ortaya konulduğu gibi, Akayev liderliğindeki Kırgız rejiminin Amerika’nın bölgesel beklentilerine karşı kayıtsız kalması ve Şanghay İşbirliği Örgütü’nün kurucu ve aktif bir üyesi olarak gittikçe Çin ve Rusya’ya yaklaşması, Washington açısından, Akayev rejiminin gözden düşürülmesi için bir sebep olarak

değerlendirilebilir. Bu çalışmada ortaya konan kanıtlardan da, devrimin arkasında ABD'nin ciddi anlamda desteğinin olduğu anlaşılmaktadır.

Bazı ABD üst düzey yetkililerinin bölgedeki otoriter rejimleri destekleme konusunda itirafları, “muhalif hareketlerin çok daha otoriter olan Türkmenistan veya Özbekistan'da değil de, niçin Kırgızistan'da patlak verdiği” şeklindeki sorumuza bir nebze de olsa açıklık getirmesi ve ABD'nin son tahlilde amacının “özgürlük ve demokrasi”yi geliştirmekten ziyade, ulusal çıkarları doğrultusunda yönetimleri işbaşına getirme eğiliminde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda düşünüldüğünde, Özbek rejiminin, tam bir otokrasi olmasına rağmen, Amerika'nın bölgesel politikalarına verdiği açık desteğin bir karşılığı olarak ayakta durabilmesine karşın, Akayev liderliğindeki Kırgız rejiminin kendi jeo-kültürel çevresine göre daha demokratik olmasına rağmen, Washington'un bölgesel politikalarında kendisine biçilen rolü oynamakta gösterdiği isteksizlik sebebiyle gözden çıkartılmış olması çok da şaşırtıcı değildir.

Bölgede bundan sonra ne tür olaylar beklemek lazım? Acaba Kırgızistan'da gerçekleşen devrim, aynı şekilde bölgenin nispeten daha otoriter rejimleri olan Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan'da da domino etkisi yaratabilir mi? Aslında yukarıdaki çerçevede bir değerlendirme yapmak gerekirse, sorunun bölge ülkelerindeki rejimlerin otoriter doğasından ziyade, mevcut rejimlerin ABD ile ilişkilerinin doğasına bağlı olduğu aşıkardır. Aynı şekilde, Amerika'nın mevcut yönetiminin, Orta Doğu ve Orta Asya için demokrasi ve özgürlük taleplerinin aslında sadece bir retorikten ibaret olduğu, gerçek amacının bölgede kendi politikalarına katkıda bulunacak sadık rejimler arayışı olduğu da açıktır.

Kırgızistan'daki olayların Özbekistan'a sıçrama ihtimali, Özbek rejiminin tüm otoriterliğine rağmen, mevcut konjonktürde ABD ile olan iyi ilişkileri dikkate alınır- sa, en düşüktür. Keza, muhalif hareketler tam anlamıyla siyasal arenadan silindiği için, Özbekistan'da Kerimov rejimine karşı içerden Kırgızistan benzeri bir hareket beklemek yanlış olacaktır. Bölgenin belki de en otoriter rejimi sayılan Türkmenistan'da da, ABD ile çok sıcak ilişki söz konusu değilse de, muhalif hareketler üzerinde çok sıkı baskı ve denetim uygulandığından, bu ülkede de kısa vadede Kırgızistan benzeri muhalif hareketler ve sokak eylemleri beklemek yanlış olacaktır.

Gerek, Kırgızistan gibi Şanghay İşbirliği Örgütü'nün kurucu ve aktif bir üyesi olarak Çin ve Rusya'ya olan yakınlığı ve gerekse de diğer 'hard' otoriter rejimlere oranla nispeten daha ılımlı ve muhalefete açık siyasal ortamı ile Kazakistan, belki de Kırgızistan benzeri bir hareketin ortaya çıkma ihtimalinin en yüksek olduğu ülke olarak değerlendirilebilir. Ancak Kazakistan'da nüfusun neredeyse yarısının Rus veya Slav kökenli olması ve Kırgız devrimi sonrası Kazak lider Nursultan Nazarbayev'in

Kırgızistan'ın 'Renkli' Devrimi: Demokrasiye Geçiş mi, Küresel Rekabet mi? 19

devrimi Akayev'in basiretsizliği ile açıklaması hesaba katılmalıdır. Kazakistan'da meydana gelebilecek benzer muhalif hareketlerin, etnik çatışmaları tetikleyebileceği ve mevcut yönetimin kendilerine karşı şiddet kullanabileceği ihtimalleri düşünülürse oldukça tehlikeli sonuçlar doğuracağı aşikardır.

Türkiye, Kırgız devrimi ve sonrasında gelebilecek benzer olası hareketler karşısında nasıl bir siyasal tutum takınmalıdır? Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte bölgeye karşı 'romantik' söylemlerle yaklaşan Türkiye, sonraki yıllarda daha ilişkilerini daha 'realist' bir siyasal düzleme oturtmuştur.⁴ Bu politikanın devam ettirilmesi Türkiye'nin çıkarlarına olacaktır. Türkiye'nin gerek devlet bazında ve gerekse sivil toplumuyla Orta Asya'da demokrasi ve özgürlükleri teşvik etmesinin, ABD'nin durumundan farklı olarak, hiçbir sakıncası olmadığı gibi, sayısız faydaları vardır. Zira Türkiye açısından bölgede demokrasi ve özgürlükleri teşvik etmek hem etik hem de *politically correct* bir siyasal davranış olacağı gibi, aynı zamanda Türkiye'nin çıkarlarına da uygun düşecektir. Halka dayalı demokratik rejimler kendi halklarının arzu ve istekleri doğrultusunda hareket etmek durumundadır. Sosyal, kültürel ve tarihi bağlarından dolayı Türkiye'ye büyük oranda sempati ile bakan Orta Asya Türki toplumlarının arzu ve istekleri doğrultusunda şekillenmiş yönetimler de halklarının tercihleri doğrultusunda Türkiye'yle daha iyi ilişkiler kurmak durumunda kalacaklardır.

The 'Colorful' Revolution of Kyrgyzstan: Democratic Transition or Global Competition?

Abstract: This study aims to analyze the reasons behind the recent revolution taken place in Kyrgyzstan. It argues that explaining the revolution through just the rhetoric of "democracy and freedom" needs to be reassessed, as comparing with its geo-cultural environment; Kyrgyzstan had been the most democratic of Central Asian republics. Thus, the paper argues that global competition between US and China-Russia should seriously be taken under consideration as a landmark reason behind the Kyrgyz revolution. In this regard, the paper will consist of two main parts. After an introductory remark, the first part will explore the undemocratic nature of Central Asian Turkic Republics in general. The second part will deal with the confrontational competition between US and China-Russia on the Eurasian geo-politics

⁴ Türkiye-Orta Asya ilişkilerinin 1990'lı yılların sonlarına değin ayrıntılı bir analizi için, bkz. Yılmaz Bingöl, "Turkey's Policy toward post-Soviet Central Asia: Opportunities and Challenges," *Research Institute for International and European Studies (RIIES)*, Research Paper, no. 47, May 1998.

20 Yılmaz Bingöl

and provide the evidence showing Washington's meddling in the Kyrgyz revolution. The paper will end with a concluding remark on the possibilities of domino effect of the Kyrgyz revolution in the region.

Key words: Politics, democracy, transition, revolution, Kyrgyzstan, Central Asia,

Kaynakça

Agence France-Presse, January 8, 2002.

<http://www.hrw.org/press/2002/03/karimovprof.htm>

Akman, A. (2003), "Etnik-Sivil Kuramsal İkileminin Ötesinde: Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, [der. Tanıl Bora ve Gökhan Gültekinil (2003) İstanbul: İletişim Yay., Cilt. 4,] içinde.

Anderson, J. (1997a), "Elections and Political Development in Central Asia", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, vol. 13, no. 4 (December 1997), ss. 28-53.

Anderson, J. (1997b), "Constitutional Development in Central Asia", *Central Asian Survey*, vol. 16, no. 3 (September 1997), ss. 301-20.

Anderson, J. (1999), "Island of Democracy? The Politics of Independence", [(ed.), John Anderson (1999), *Kyrgyzstan: Central Asia's Island of Democracy?* (Harwood Academic Publishers, Amsterdam) içinde, ss. 23-63.

Bingöl, Y. (1998), "Turkey's Policy toward Post-Soviet Central Asia: Opportunities and Challenges," *Research Institute for International and European Studies (RIIES)*, Research Paper, no. 47, May 1998.

Bingöl, Y. (2004), "Nationalism and Democracy in Post-Communist Central Asia", *Asian Ethnicity*, vol. 5, no., 1, February 2004, ss. 43-60.

Dahl, R. (1971), *Polyarchy: Participation and Opposition*, New Haven: Yale University Press

Dawisha, K. ve Parrot, B. (1994), *Russia and the New States of Eurasia*, Cambridge: Cambridge University Press.

Enginsoy, Ü. (2005). "Kırgızistan Dersleri", *NTV Haber*, 28 Mart 2005, ayrıca <http://www.ntv.com.tr/news/315774.asp#BODY>, adresinden ulaşılabilir.

Fierman, W. (1997), "Political Development in Uzbekistan: Democratization?" [(eds.), Karen Dawisha ve Bruce Parrot (1997), *Conflict, Cleavage, and Change in Central Asia and Caucasus*, (Cambridge University Press, Cambridge) içinde.

Gellner, E. (1983), *Nations and Nationalism*, Ithaca, New York: Cornell University Press.

Olcott, M. B. (1997), "Democratization and the Growth of Political Participation", [(eds.), Karen Dawisha ve Bruce Parrot (1997), *Conflict, Cleavage, and Change in Central Asia and Caucasus* (Cambridge University Press, Cambridge, 1997) içinde.

Kırgızistan'ın 'Renkli' Devrimi: Demokrasiye Geçiş mi, Küresel Rekabet mi? 21

- Pannier, B.* (2000), "Central Asia: Elections Fail Democracy Test", *RFE/RL*, Prague, March 31, 2000, www.rferl.org.
- Parrot, B.* (1997), "Perspectives on Post-Communist Democratization", [(eds.), Karen Dawisha ve Bruce Parrot, (1997), *Conflict, Cleavage, and Change in Central Asia and Caucasus*, Cambridge: Cambridge University Press] içinde.
- Peters, A.* (2005), "US Money and Personnel Behind Kyrgyzstan's 'Tulip Revolution'" *World Socialist Web Site*, March 28, 2005. www.wsws.org adresinden ulaşılabilir.
- Peterson, S.* (2000), "Oasis of Democracy Shrinks", *Christian Science Monitor*, vol. 92, no. 246 (November 13, 2000), ss. 7-10.
- Ros-Lehtinen, I.* (2001), "Free Speech in Central Asia", *House International Relations, FDCH Congressional Testimony*, 18 July 2001, EBSCO Academic Search Premier Database'den onLine ulaşılabilir.
- Schmitter, P. C. ve Karl, T. L.*, (1995), "Demokrasi Nedir Ne Değildir," [(eds.) Larry Diamond ve Marc F. Plattner (1995), *Demokrasi'nin Küresel Yükselişi* (Çev. Levent Gönenç Ankara: Yetkin Yayınları] içinde, ss. 67-81.
- Shukrulla M.* (1992), "I Did Not Want the Republic to Be Split in Two", *Nezavisimaya Gazeta*, July 9, 1992, FBIS-USR-92-070'da yeniden basım, 10 June 1992.
- Talbott, S.* (1994), "Promoting Democracy and Prosperity in Central Asia", *US Department of State Dispatch*, vol. 5, no. 19 (May 9, 1994), ss. 280-2.
- Treacher, A.* (1996), "Political Evolution in Post-Soviet Central Asia", *Democratization*, 3:3 (Autumn 1996), ss. 306-327.
- "US Continues to Promote Human Rights, Democracy in Central Asia, June 27, 2002", *State Department's Lorne Craner at June 27 Senate Hearing*, 27 June 2002. http://www.usembassy.it/file2002_06/alia/a2062702.htm
- Reuters*, (2002), "Uzbek Vote Shows Democracy a Rarity in Central Asia", January 28, 2002